

PRESENTACIÓ A MENORCA DEL PRIMER VOLUM DE L'ATLES LINGÜÍSTIC DEL DOMINI CATALÀ

No cal acudir a cap concepte, més o menys místic, del «geni de la llengua», per tal de concloure que les llengües són, totes, irreductibles elles amb elles. La llengua, com qualsevol altre fet humà, comporta en si una limitació. I encara una altra cosa: dins una mateixa llengua, hem de tenir en compte, també, la seva historicitat. Els idiomes canvien amb el temps, es renoven incessantment. Obliden mots i se'n creen de nous; els mots que perduren poden sofrir evolucions semàntiques; la sintaxi segueix els girs variables del pensament col·lectiu [...].

Quan Joan Fuster, el *Solitari de Sueca*, anotava aquests mots al seu *Diari*, un dilluns 17 d'octubre de 1955, un servidor de vostès feia pocs dies que havia començat el seu primer curs escolar a un parvulari on una monja maternal revestida de santa paciència em mostraria a reconèixer les primeres lletres segons el mètode Palau, encara que hom no acabàs d'entendre com era que la *B* de *Burro* servís per identificar un *Ase*, essent que la *A* es trobava escrita com a primera lletra d'*Arbol*, o sigui d'*Arbre*. Al cap i a la fi, els fillets del meu temps res no sabíem de l'arbitrarietat del signe lingüístic i manco encara de l'arbitrarietat —diguem-ho més clar: de la injustícia— amb què actuaven els jerarquies d'aquell règim ominós que va governar els nostres dies d'escolarització precària.

Van passar els hiverns i les tramuntanades, i vaig acabar el batxillerat superior sense que ningú no m'hagués parlat mai des de l'escola d'aquella llengua que fèiem servir a crits quan jugàvem al pati, que ens agombolava els somnis d'infant quan l'àvia em contava rondalles i amb què mon pare i ma mare m'ensenyaven tantes coses i em renyaven i em feien riure o plorar, qualche vegada, quan m'havien de renyar fort. Açò sí: l'enciclopèdia de primària, àlies *libro verde*, deia que «en las Baleares» la gent sense gaire cultura només sabia

rallar «mallorquí» (!), però que allò, com el «valenciano», el «catalán» o el «leridano» eren «dialectos», qualque cosa així com grosseres expressions que servien només per fer broma i un pessic de literatura regional. Tanmateix, als llibres de literatura espanyola de Guillermo Díaz-Plaja, en un raconet hi figuraven un poema gallec de Rosalía de Castro i un altre en català de Joan Maragall. Ah, sí!, també hi havia un fragment de *La Ben Plantada* (evidentment, Eugeni d'Ors no era cap autor sota sospita!).

Vull dir que fins a les vacances d'estiu de 1968 no vaig llegir res en català. Quan anava *en vélo* a nedar a sa Caleta, me'n duia llibres de butxaca, d'aquells que publicava en Moll a la col·lecció «Les Illes d'Or», que agafava en préstec a la biblioteca municipal i que m'empassava assegut al sol damunt les roques: l'*Arbre exemplifical*, de Ramon Llull —que difícil que era!—, les poesies de Costa i Llobera, de Joan Alcover, *La minyonia d'un infant orat...* Quines descobertes! N'annotava el lèxic a una llibreta, que anava engreixant de paraules, ja que mai fins llavors no havia tastat res de literatura catalana. I vaig llegir també *El que cal saber de la llengua catalana*. I l'*Informe sobre la llengua catalana*, de Josep Melià, que em van fer descobrir la dimensió històrica i la identitat del fet potser més important que m'havien amagat: el coneixement de la meua llengua pròpia. Jo, llavors, tenia setze anys i, en acabar aquell estiu, havia de començar el Preuniversitari a l'Institut de Maó. I doncs així fou que —promptuari d'ortografia en mà, llibret d'exercicis i un petit diccionari damunt la taula— em vaig fer el propòsit ferm d'estudiar cada dia un capítol de la *Gramàtica catalana: Referida especialment a les Illes Balears* que Francesc de B. Moll havia publicat a «Raixa». A partir d'ara —em vaig comprometre— escriuria en català...

Prest vaig comprovar amb alegria que altres joves com jo —no gaire, és ver— havien fet el mateix camí autodidacta; hi havia els seminaristes, que havien tingut un mestre especial en la persona de mossèn Josep Salord Farnés, el mític «senyor Pepe», a qui ja no tindria la sort de conèixer perquè va morir el 26 de juny de 1970.

M'hauran de disculpar, vostès, aquestes referències personals, però el que volia dir ja és a prop. Perquè avui, recordant els llunyans itineraris personals, tenc la satisfacció de mostrar el meu agraïment a un Mestre. Ja és sabut que en els anys d'aprenentatge, hom s'ha trobat amb molts professors, però quina sort haver pogut tenir qualque Mestre! El mestre t'ensenya coneixements, destreses, habilitats, intel·ligència en el treball, com fer la feina, humanitzar la tècnica, aplicar l'ofici... De mestres autèntics, com d'amics, n'hi ha ben pocs, per açò són molt més estimats!

Quan vaig arribar, el curs 1971-1972, com un colom perdut, a Barcelona per estudiar la carrera de filologia romànica, jo venia de la Universitat de València, on havia passat els dos anys d'estudis «comuns», que en dèiem, de filosofia i lletres. Una bona amistat m'havia permès conèixer i tractar

amb el gramàtic i novellista Enric Valor, a qui vaig acompanyar en una memorable excursió per la serra d'Aitana i pels indrets de la foia de Castalla, terrer nadiu del senyor Valor. Ell va ser qui em va animar decididament als estudis universitaris de filologia. A Barcelona, doncs, que a València llavors no n'hi havia. Vaig tenir bons professors, alguns magnífics (Antoni M. Badia i Margarit i Antoni Comas, Joan Solà, Francesc Marsà, Sebastià Serrano, Amadeu Soberanas, etc.); però com descriuré la devoció amb què assistia, a primera hora del matí (com qui va a missa primera) a les classes de dialectologia del doctor Joan Veny i Clar. Les classes es feien en una aula més tost petita de la part de baix que dóna a la plaça Universitat; semblava que érem dins un soterrani. Allà baix, el doctor Veny ens informava dels principals corrents científics en relació amb la dialectologia, sentíem a parlar de Gilliéron i la geolinguística, de M. Bartoli i la teoria de les normes areals...; dels estudis de mossèn Griera, de mossèn Alcover, de F. de B. Moll... Apreníem a capir el valor d'una palatalització... (la que explicava, per exemple, la pronunciació mallorquina dels mots que comencen per consonant velar oclusiva sorda com un estadi a mig camí en l'evolució que va dur del llatí *CAPUT* al francès *chef*). Ens motivava a estudiar més i millor les llengües romàniques, no sols les més potents (castellà, francès, italià, portuguès...), sinó també les altres menys importants en nombre de parlants, però no menys interessants per als lingüistes (occità, rètic, asturleonès, aragonès, sard, friülà...).

Després hem comprovat que la preocupació dels escriptors i de la gent culta, en general, per les modalitats dialectals del propi idioma és una magnífica font literària i de sentit de la llengua. Pier Paolo Pasolini es mostrava entusiasmat pel «llenguatge popular, sortit de les arrels de la terra, poètic, sensual com la mossegada que claves en una fruita. I tan complet!». És referia al friülà, llengua minoritària, però autònoma com qualsevol altra, que ell havia après durant la seva infància camperola a Casarsa: «Mai no he sentit la plenitud d'una parla com aquella. El gust per la llengua, l'he tret del friülà. Després, per “necessitats del guió”, he hagut d'utilitzar —a *Ragazzi di vita*, a *Una vita violenta* o als primers films— el dialecte romà. Però el friülà és la meva infantesa, l'adolescència...»¹ I un altre escriptor italià, Italo Calvino, parlant del dialecte, lloa la riquesa lèxica i expressiva de les parles locals, del que aquí en deim peculiaritats del català de les Illes, però acte seguit n'assenyala els límits:

La cultura dialectal manté la plenitud de la seva força mentre es defineix com a cultura municipal, estrictament local, que garanteix la identitat d'una ciutat, d'una comarca, d'una vall i la diferència d'altres ciutats, co-

1. Vegeu Josep M. CASTELLET, «Pier Paolo Pasolini», a *Els escenaris de la memòria*, Barcelona, Edicions 62, 1988, p. 123-140.

marques i valls més propers. [...] El dialecte guanya a la llengua quan conté mots per als quals la llengua no té cap equivalent. Però això dura fins que durin tècniques (agrícoles, artesanes, culinàries, domèstiques) la terminologia de les quals es va crear i es va sedimentar més en el dialecte que no en la llengua.

Abans, el mateix Calvino havia tingut cura d'aclarir que si per una banda «en aquest món (de ver, força limitat) el dialecte era una manera de definir-se com a éssers parlants, de donar forma a un *genius loci* i, tot plegat, d'existir», per altra banda, de cap manera era la seua intenció mitificar nostàlgicament aquell horitzó cultural que ell considerava com a limitat, sinó «només constatar que llavors subsistia una vitalitat expressiva, és a dir, un sentit de la particularitat i de la precisió», que hi manca quan el dialecte esdevé genèric i vesut ('peresós'/'mandrós'), és a dir, en l'època «pasoliniana» del dialecte com a residu de vitalitat popular.²

Entre les parles dialectals i l'ús normatiu necessari s'estableix la tensió que fa viu un idioma.

A la Universitat, doncs, jo en vaig tenir, de Mestre. Avui és una personalitat internacionalment reconeguda; fa pocs dies, el Consell de Mallorca li ha fet l'honor de distingir-lo amb la medalla d'or de Mallorca. Perquè ell és mallorquí, de Campos. Joan Veny i Clar és un savi que coneix més que ningú els parlars catalans. Amb amor, dedicació, paciència i molta feina ha anat estudiant d'anys ençà els canvis fonètics i semàntics de les paraules, les formes i els continguts de la nostra llengua. El doctor Veny va ser el passat mes de març a Menorca, participant en el XXVIII Colloqui de la Societat d'Onomàstica i Toponímia. A la sala d'actes del Museu va pronunciar una conferència sobre onomàstica menorquina. En acabar la seua exposició, va recordar unes jornades de recerca lingüística fetes el juliol de 1973 a Maó, a Ciutadella i a es Migjorn Gran, en les quals qui ara els parla va tenir la sort d'acompanyar-lo fent enquestes. Així és com vaig esdevenir auxiliar d'investigació de l'*Atlas lingüístic del domini català* (ALDC). Vaig acompanyar, doncs, el doctor Veny en la realització dels treballs de camp a la nostra illa. Són els punts 70, 71 i 72 de les cent noranta localitats consignades als mapes. Entre els dies 10 i 19 de juliol vam entrevistar a Ciutadella: Diego Caules Pons, de cinquanta-set anys, pescador; Cristòfol Moll Cursach, de setanta-cinc, pagès; Guillem Casasnovas Moll, de vuitanta-vuit, sabater, i Francisca Triay Monjo, de vuitanta-un, mestressa de casa (els meus avi i àvia materns). A es Migjorn Gran: Francesc Pons Pons (més conegut per *Xico Fumeta*), de setanta-nou anys, carter, i Cristòfol Gomila Vidal, de vuitanta anys, pagès. I a Maó: Avellí Melcion

2. Vegeu Italo CALVINO, «El dialecto», a *Ermitaño en París. Páginas autobiográficas*, Madrid, Siruela, 1994, p. 203-208.

Guasch, de cinquanta-set anys, pescador; Miquel Olives Pons, de seixanta-cinc anys, pagès; Anna Olives Orfila, de seixanta-nou anys, pagesa; Llum González Coll, de cinquanta-quatre anys, mestressa de casa, i Francesc Olives i Orfila, de setanta-cinc anys, pagès, crec recordar que era l'amo de s'Era Alta. I ja que som a Maó, és curiós esmentar que en Miquel i en Francesc Olives —parents, pagesos, nats a Maó i havent viscut a Maó tota la vida— pronunciaven *e* neutra [ə] la vocal tònica procedent de *e* llarga i de *i* breu llatines (en mots com *ceba*, *pres*, etc.), mentre que els informadors Avel·lí, Llum, i, atenció!, Anna, o sigui la germana d'en Francesc, realitzaven *e* oberta [ɛ] de manera sistemàtica, sense vacil·lacions. Evidentment, a la transcripció als mapes apareix aquesta última solució, que és pràcticament general a la ciutat. Tanmateix, d'aquesta dada, en vam extreure consideracions interessantíssimes sobre el canvi fonètic que estableix una isoglossa tan notable en la bipolaritat insular entre el cap de llevant i el cap de ponent.

Bé, vos puc assegurar que aquells dies d'estiu van ser per a mi d'intens aprenentatge. Llavors vaig poder copsar el mètode rigorós que empraven els que feien el treball de camp del futur atlas. I el que no sap, tal vegada, el doctor Veny és que el conductor de la furgoneta R-4 que el duia d'un lloc a altre de l'illa feia pocs mesos que havia tret el carnet de conduir a Barcelona i que, per tant, eren els meus primers quilometres per l'illa. En fi, ho dic de passada per tal d'afegir un detall de risc i aventura a aquelles «eixides filològiques», per a mi inoblidables. Després, durant les vacances de Nadal de l'any següent el senyor Veny em va confiar les tres enquestes de l'*Atlas lingüístic de los marineros peninsulares*, que dirigia Manuel Alvar, i que vaig passar als ports de Ciutadella, Maó i Fornells. Em va agradar molt fer aquella feina, de la qual conserv unes llibretes plenes d'anotacions interessants.

Gràcies, doctor Veny, per la vostra saviesa i bonhomia. Per vós hem après a no menystenir la llengua del poble. Llàstima que trobàssiu en mi tan mal deixeble!

I ara he de demanar disculpes a la doctora Lídia Pons Griera, codirectora de l'ALDC, perquè fins ara no faig més que parlar del doctor Veny, però comprendrà que feia anys que volia dir tot açò i avui n'és el moment.

Vet aquí que, gairebé trenta anys més tard, es publica el primer volum del gran *Atlas lingüístic del domini català*, on els estudiosos de les llengües romàniques i de la lingüística general podran comprovar, com ha escrit el doctor Joan Solà, «un retrat de la llengua oral, especialment en el seu component rural, a través de parlants grans [...] i poc contaminats». Els diversos clixés necessaris per fer aquest múltiple retrat es van obtenir majoritàriament entre els anys 1964 i 1978 interrogant 473 persones de 190 localitats de totes les terres de parla catalana des del Rosselló i el Capcir, a la Catalunya Nord, fins a les terres més meridionals del País Valencià; i des de la Franja de Ponent fins a l'illa de Menorca i a l'Alguer.

Avui vespre, doncs, som aquí per presentar als menorquins el primer dels deu volums d'aquesta obra magna de geografia lingüística, que té com a font d'estudi la llengua catalana. Una d'aquestes obres que tota llengua necessita tenir per assegurar-se la plaça d'idioma de cultura en el concert de les nacions. El català compta amb algunes d'aquestes *opera magna*, fruit de l'entusiasme, la tenacitat i el treball de persones que mai no s'han cregut l'èxit fàcil d'*Operación Triunfo* i de qui —i és una desgràcia—, poca gent té consciència del seu mèrit immens. Són obres que ens dignifiquen i salven, en sentit espriuà, com a poble. Em referesc a l'obra de normativització del català sota el guiatge del «seny ordenador» de Pompeu Fabra; el *Diccionari català-valencià-balear*, d'Alcover-Moll; el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, de Joan Coromines, o el seu *Onomasticon Cataloniae*; la *Gramàtica del català contemporani*, de J. Solà i altres, etc. I ara: l'*Atlas lingüístic del domini català*, que no hauria de faltar a cap biblioteca de l'illa, i que sembla que, en efecte, no hi faltarà, atès el compromís assumit pel nostre conseller insular de Cultura, senyor Portella, en les paraules que ha pronunciat en aquest acte.

JOAN F. LÓPEZ CASASNOVAS